

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет
Aix-Marseille Université (France)
TESOL – Ukraine

**НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ
В МОВІ І КУЛЬТУРІ**

Збірник наукових праць

Київ 2017

УДК 821.09(100)(082)

НЗ5

Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових
НЗ5 праць / за заг. ред. А.Г. Гудманяна. О.Г. Шостак. - К.:Талком, 2017. -
343 с.

ISBN 978-617-7397-36-5

Збірник містить тексти доповідей X Міжнародної конференції з питань національної ідентичності в мові і культурі, що відбулася 17-18 травня 2017 року на кафедрі іноземних мов і прикладної лінгвістики Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

Організаційний комітет

Голова оргкомітету:

Гудманян А.Г., д-р філол. наук, проф., директор Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

Заступник голови:

Шостак О.Г., канд. філол. наук, доцент, зав. кафедрою іноземних мов і прикладної лінгвістики Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

Члени оргкомітету:

Артюшкіна О., канд. наук з лінгвістики, доцент каф-ри славістики, університет Екс-Марсель, м. Екс-ан-Прованс, (Франція)

Раду А.І., канд. філол. наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

Рецензенти:

Дудок Р.І., д-р філол. наук, проф., зав. кафедрою іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

Мосенкіс Ю.Л., док. філол. наук, професор, професор кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Чеснокова А.В., проф. каф-ри англ. філол. і перекладу Київського університету імені Бориса Грінченка

*Рекомендовано до друку Вченою радою Гуманітарного інституту
(Протокол № 3 від 19 квітня 2017 р.)*

ISBN 978-617-7397-36-5

© Національний авіаційний університет, 2017

© Колектив авторів, 2017

Любов Дротянко
Доктор філософських наук, професор
Національний авіаційний університет
м. Київ

ФІЛОСОФІЯ ДІАЛОГУ В КУЛЬТУРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕРИ

Діалог як елемент культури спілкування відомий ще з Античності. У формі діалогу здійснював філософування Сократ, а його учень і послідовник Платон обрав діалог як форму викладу своєї філософської концепції. Впродовж усієї історії людства ця форма комунікації ставала предметом дослідження і у філософії, і у філологічних науках, і в соціальній психології та психолінгвістиці тощо. Отже, осмислення діалогу є перманентно актуальним, оскільки він має свої особливості на кожному історичному етапі функціонування культури. А у ХХ століття поступово формується комунікативна філософія як відносно самостійна течія в сучасній західній філософії, частиною якої є й філософія діалогу, яка досліджує специфіку цієї форми комунікації, адже, як справедливо зазначав О.Потебня, «мова є засобом не виражати вже готову думку, а створювати її, ... вона не відображення світогляду, який уже склався, а діяльність, що його складає» [1, с.151].

Філософія репрезентує життєвий світ, об'єднаний комунікативними практиками, а останні пронизані мовою і мовленням. З огляду на це, філософія здійснює рефлексію щодо комунікативних практик і різних сферах буття суспільства, враховуючи специфіку мови і мовленнєвого жанру відповідної мовленнєвої діяльності.

Діалог є одним із мовленнєвих жанрів, який використовується в повсякденному житті, науці, релігійній сфері, мистецькій діяльності, політичному житті тощо, проте має своєрідність у кожній із названих і не названих мовленнєвій практиці і в різні культурні епохи. Культура інформаційної епохи різниться від інших повсюдним використанням комп'ютерної техніки, яка суттєво впливає на трансформацію мови спілкування. Це й визначає актуальність теми даного дослідження та зумовлює його мету – виявити специфічні риси діалогічного мовлення в культурі інформаційної ери на підставі філософської рефлексії щодо застосування діалогічного жанру в різноманітних комунікативних практиках.

Фундамент філософії діалогу, як відомо, заклали М.Бубер (у праці «Я і Ти»), Л.Вітгенштейн (у роботі «Філософські дослідження»), М.Бахтін (у низці праць, зокрема в роботах «Естетика словесної

творчості», «Автор і герой: до філософських засад гуманітарних наук»), а пізніше – К.-О.Апель, Ю.Хабермас та інші філософи.

Засадничим для філософії діалогу стало розуміння Л.Вітгенштейном мови у її зв'язках із повсякденною діяльністю людей. Він писав, що мовленнєві акти здійснюються в реальному світі, передбачають реальні дії з реальними предметами, а необхідними умовами комунікації є два взаємозв'язані процеси: розуміння мови та її вживання. Л.Вітгенштейн вводить ключовий для пізнього періоду його творчості термін «мовна гра». У нього це ціле, яке складається з мови та дій, з якими вона переплетена [2, с.83].

А сама мова – це діяння, сукупність мовленнєвих практик, нерозривно зв'язаних зі звичаями, реальними способами дій, поведінки людей, які склалися історично. Необхідність введення поняття «мовна гра» він убачав у багатозначності слів, яка може затьмарити сутність справи. Завдання мовної гри – прояснювати мову, її функції, форми роботи. Інакше кажучи, мовні ігри – це сукупність прийомів, навичок усвідомлення, яким можна навчатися і навчити, зокрема через педагогіку. У такому розумінні будь-який діалог є мовною грою, в якій застосовується мова відповідної соціальної практики – тієї чи іншої науки (науковий діалог), політики (політичний діалог), освітньої (педагогічний діалог) і т. д. Головним для учасників таких діалогів є знання відповідної лексики і правил її застосування.

Для Х.-Г.Гадамера сутність мовної гри полягає в тому, що не її ведуть гравці, а «грає сама гра, втягуючи в себе гравців і у такий спосіб сама стаючи власним суб'єктом ігрового руху. Відповідно, тут ідеться не про гру з мовою..., але про гру самої мови, яка з нами заграє, звертається до нас і знову замовкає, запитує і в нашій відповіді здійснює саму себе» [3, с. 565-566]. Філософ аналізує мовну гру крізь призму специфічного діалогу – читача й автора тексту у процесі розуміння змісту прочитаного. Такий діалог потребує зусиль читача, який повинен уміти ставити питання тексту, щоб той розкрив йому свій зміст.

Філософія діалогу у М.Бахтіна, як і у Х.-Г.Гадамера, ґрунтується на розумінні тексту, яке у його концепції має діалогічний характер. Дослідник вважав, що способом взаємодії свідомостей є діалог. Будь-яке зіткнення зі світом культури постає як «запитування і бесіда», діалог. Розуміння виникає там, де зустрічаються дві свідомості. Воно взагалі можливе лише за умови існування іншої свідомості, яка розуміє.

На думку М.Бахтіна, в принципі будь-який філософський чи літературний текст можна вважати діалогічним (а не тільки, скажімо, у Платона, Цицерона, Петрарки). Оскільки текст він вважав продуктом спілкування, то діалог у нього є первинним стосовно тексту. Для М.Бахтіна «слово хоче бути почутим, зрозумілим, таким, що, отримавши відповідь, знову відповідати на відповідь і так до нескінченності. Воно вступає в діалог, який не має смислового кінця (але для того чи іншого учасника може бути фізично обірваний)» [4, с.297].

Розглядаючи сутність словесної творчості, М.Бахтін вважав, що свідомість мого Я охоплює весь світ, а не вміщується в ньому, і разом із тим світ існує об'єктивно. Поєднання окремого індивіда з «великим світом» відбувається через іншого індивіда, оскільки лише через іншого (інших) індивід «Я» здатен побачити себе з боку, як частину природи і людського суспільства. Але оскільки саме так Я сприймаю себе у повсякденній реальності, то це моє буття обумовлене спілкуванням з іншими людьми [там само, с.41-42]. Тому для М.Бахтіна «бути – значить спілкуватися», «бути – значить бути для іншого й через нього – для себе». Виходячи з такого розуміння людини, він вважав, що «у людини немає внутрішньої суверенної території, вона вся і завжди на межі, дивлячись усередину себе, вона дивиться в очі іншому або очима іншого» [там само, с.330]. А раз так, то свідомість людини і її мова є діалогічними.

В іншій своїй роботі, яка стосувалася антропологічних проблем, він зазначав, що «діалог –це взаємна бесіда двох, тобто висловлювання, якими обмінюються учасники бесіди (репліки). Діалог є словесним обміном і найбільш природною формою мови» [5, с.190-191]. На його думку, навіть тривалі монологи (виступ оратора, лекція викладача, монолог актора на сцені) є такими лише за зовнішньою формою, а за своєю сутністю, за всією своєю змістовною і стилістичною конструкцією – вони є діалогічними.

Діалогічним є і внутрішнє мовлення людини. Тобто діалог пронизує всю життєдіяльність людей і в усіх сферах суспільного життя. Проте діалог різниться в цих сферах за своїм предметом, за аргументацією, за використанням тих чи інших мовних засобів. Адже діалог у виробничій сфері, у науці, у побуті має свою специфіку, ведеться за певними правилами і нормами (як писаними, так і неписаними).

Ю.Хабермас розглядає діалог крізь призму дискурсу. Дискурс у нього [6, с.17-18] – це більше, ніж свободна розмова, в якій співбесідники не думають про дотримання правил мовленнєвої комунікації. Дискурс – це діалог, що ведеться за допомогою

аргументів, які дозволяють виявити загальнозначиме, нормативне у висловлюваннях. Але якщо нормативність висловлювань виявлена, то тим самим задана і нормативність вчинків. Дискурс забезпечує комунікативну компетентність, яка поза дискурсом відсутня. Дискурсом є не будь-який діалог (а в діалозі можуть брати участь як завгодно багато осіб), а лише той, що досягнув певної стадії зрілості. Мається на увазі, що такий діалог переступив стадію інфантильності, тобто дитячого, нерозвиненого (в раціонально-лінгвістичному сенсі) рівня. Лише в тому випадку, – вважає Ю.Хабермас, – коли учасники діалогу виробили спільну, до того ж дієву спільну думку, можна говорити про дискурс.

Як відомо, в теорії комунікативної дії Ю.Хабермас особливу увагу приділяє діалогу повсякденності. Це важливо з огляду на те, що діалог має своєрідність і в різних етно-національних культурах, і в різні історичні епохи. Залежно від технічних засобів комунікації трансформується й культура спілкування людей, і їхнє мовлення. Розвивається мова: в ній виникають нові слова і вирази, що репрезентують нові феномени культури – матеріальної й духовної.

Сучасна нам епоха – кінця ХХ – початку ХХІ століть – пронизана широким застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах культури. Це накладає відбиток і на мовлення, яким ведеться діалог. У процесі застосування мобільних телефонів, комп'ютерних мереж діалог стає все більше опосередкованим, із нього поступово усувається емоційна складова, притаманна безпосередньому спілкуванню. При цьому трансформується природна мова: слова, що виражають емоційний стан співрозмовників, замінюються штучними символами – смайлами, які не здатні передати всього багатства справжніх почуттів і емоцій. Такий діалог постає як віртуальна взаємодія, оскільки втрачається духовно-душевна енергія, що пронизує безпосередній діалог. Разом із цим відбувається втрата особистістю самої себе.

Для того, щоб діалог відбувся, необхідно щоб співрозмовники однаково розуміли зміст слів, які використовуються. Однак в інформаційну еру старше покоління не встигає за зміною у технічних засобах комунікації, не так добре володіє ними, як молодь і діти, що утруднює діалог між поколіннями в суспільстві загалом, створює розриви між ними, і навіть між батьками та дітьми зокрема. Комп'ютерна (штучна) мова дітей перестає бути зрозумілою для старшого покоління.

Ще однією проблемою в діалогічному процесі в мережі Інтернет є застосування вигаданих імен учасниками комунікації, що дозволяє їм використовувати слова, вирази і знаки, які несуть образливий

зміст або можуть викликати неоднозначне тлумачення. Окрім того, іноді (а то й нерідко) сучасне молоде покоління вживає ніби знайомі слова, але з перекрученим змістом (нерідко алегоричним). Навмисне неправильне написання або промовляння слів теж веде до збіднення діалогу, до непорозуміння, і навіть образи у його ході.

Сучасний польський соціолінгвіст М.Бугайськи акцентує на тому, що в умовах комп'ютеризації відбувається не лише спрощення мови, але й вульгаризація мовлення в процесі комунікації. Найбільше цим грішать перш за все молоді люди, застосовуючи свій сленг, в якому проковзують і лайливі слова. На жаль, суспільство не завжди зважає на таку вульгаризацію. Навіть коли старші люди чують діалог молоді такого гатунку, вони не роблять зауважень, не завжди реагують на лайку. У цьому зв'язку дослідник говорить про приклади спонтанних діалогів, які «обслуговуються» лише кількома словами, і робить висновок, що «наступила характеристична зміна суспільної свідомості» [7, с.395]. Він говорить про падіння рівня культури діалогу: міжособистісного і суспільного.

У сучасному суспільстві, де електронні мас-медіа проникають в усі пори життя людей, цей вид комунікації – діалог – все частіше поступається місцем колективній (публічній) комунікації, яка називається масовою комунікацією. Засоби масової інформації – телебачення, радіо (особливо FM) – широко впроваджують інтерактивні програми, які передбачають діалог студії з телеглядачами і радіослухачами.

Електронні технічні пристрої дозволяють здійснювати таку інтеракцію, проте рівень культури мовлення співрозмовників у таких діалогах є надзвичайно низьким, як з боку організаторів діалогу, так і глядачів та слухачів. Прикро, що й журналісти електронних ЗМІ у своїх матеріалах зловживають використанням слів, які засмічують мову і знижують культуру мовлення й культуру діалогу в суспільстві.

Якщо ж звернутися до сутності і соціальних функцій діалогу, то його завданням є встановлення взаєморозуміння між людьми. Причому, як зазначав С.Кримський, діалог (у сократівському сенсі) повинен будуватися на принципі «третьої правди», коли «діалог перетворюється не на доведення того, що опонент неправий, а ти правий, а на доведення того, що ми обидва належимо до деякого царства істини, яка однаково є для нас цінністю» [8, с.292]. Тобто справжнє діалогічне спілкування вкорінене в моральній свідомості комунікантів. Якщо ж співрозмовники, або хоч один із них, мають на меті лише одержати перемогу власної точки зору, то дану розмову можна назвати суперечкою, дискусією, обміном думок – чим

завгодно, але не діалогом у сенсі, наведеному вище. Із зазначеного можна зробити висновок, що діалог має онтологічний статус у культурі, бо у ньому вкорінене людське буття як культурне.

На завершення філософської рецепції щодо сутності діалогу і його особливостей в інформаційну еру хочу підкреслити, що буття в культурі – це і є комунікація через діалог: особистостей, народів, культур тощо. Не винятком є й культура інформаційної доби, оскільки незалежно від наявності електронних засобів, які полегшують процеси комунікації, здатні за короткий термін долати значні відстані між учасниками діалогу, головним у ньому мають завжди бути повага до іншої думки, здатність зрозуміти її зміст, стати на точку зору свого візаві, прагнення досягнути консенсусу. У такому діалозі мовні і мовленнєві засоби необхідно обирати з особливою ретельністю та обережністю, аби між комунікантами не виникли непорозуміння, а то й образа. Не випадково М.Бахтін зазначав, що вступити в діалог – означає вступити в діалог соціальних мов. Вступити в діалог – означає вимовити слово і тим самим вступити у відношення до всього, що вже було «казано». Тобто стати причетним до цього «обмовленого чужими словами світу». Щодо самого М.Бахтіна, то справедливою є його оцінка, дана Н.Кириловою: «Він прагнув урятувати особистість від деіндивідуалізації, усереднення, від перетворення її на людину «натовпу», людину «маси» (за визначенням Ортеги-і-Гассета)» [9, с.205]. Зброєю для порятунку особистості він обрав Мову, Слово.

Література

1. Потебня А.А. Полное собрание трудов: Мысль и язык. / А.А.Потебня. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
2. Витгенштейн Л. Философские работы. Часть I. / Л.Витгенштейн. – М.: Гнозис, 1994. – 612 с.
3. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. / Х.-Г.Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 700 с.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. / М.М.Бахтин. – М.: Искусство, 1979.
5. Бахтин М.М. Антропологистика: Избранные труды. / М.М.Бахтин. – М.: Лабиринт, 2010. – 255 с.
6. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. Двенадцать лекций. / Юрген Хабермас. – М.: Издательство «Весь Мир», 2008. 416 с.
7. Бугайски М. Язык коммуникации. / Мариан Бугайски. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», Артеменко Э.Г., 2010. – 544 с.

8. Крымский С.Б., Чайка Т.А. Сергей Крымский: Наш разговор длиною в жизнь. / С.Б.Крымский, Т.А.Чайка. – К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. – 436 с.
9. Кириллова Н.Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Н.Б.Кириллова. – М.: Академический Проект, 2006. – 448 с.